

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על לשונו של יל"ג

(שבעים שנה למותו)

סופרי דור ההשכלה עד יל"ג היו אסורים בכבלי הלשון המקראית, והוא היה הראשון, שהרהיב עוז בנפשו להכניס לתוך שיריו מלים תלמודיות לרוב, ובכללן אף מלים ארמיות. אמנם לא הגיעה לשונו לכלל אחדות סגנונית — כפי שמצאנו אצל מנדלי ואחרים — עודנה „מטולאה“, יסודות תלמודיים־מדרשיים על גבי הסגנון המקראי, אבל כבר אמר עליו פרופ' קלוזנר ז"ל: „היסוד להסגנון החדש והעשיר ביותר הונח ע"י גורדון“. וש' טשרניחובסקי¹ כתב: „על מרגליות הסגנון של משלי יהודה איני יכול להרבות דברים. הן כל כך מרובות, עד שהקורא ימצאן בכל עמוד ועמוד מן הספר המצוין הזה“. ידע יל"ג את עניותה של לשון ההשכלה ופתח במלחמה

להרחבת הלשון:

„והענין אשר הגיתי... ראיתי כי אין טוב לפני כי אם להשליך מעלי את עבותות המליצה המזוקקה, ולדבר אל העם הזה בלשון אשר יבינו. אם נדבר רק בלשון הדורות, אשר היו מימות משה עד ירמיהו, אז לא נוכל לדבר רק על הדברים והעניינים אשר היו גלויים וידועים בימים ההם; אבל בהעבירנו לפנינו את

1. במאמרו „גורדון בתור ממשל“ בחתימת „בן־גוטמן“ ב„השלח“

כרך י"ג (תרס"ד), עמ' 251.

המעשים אשר נעשו אחרי כן והנעשים עתה ואשר יעשו אחרינו
— או לשוננו נגביר, נרחיב את גבולה...².

ובסיכום:

„טהרת הלשון תינתן כופר נפש הרחבת הלשון“.

ובמקום אחר:

„ובכלל, אין לנו לדקדק כחוט השערה עם שפתנו הענייה, אשר
לא נטלה תשעה קבין של מלות כשאר הלשונות הדברניות כי אם
כאשה צנועה מלותיה מועטות, ואין לנו לצמצם את הוראות
המלות המושאלות והנרדפות יותר מדי, פן תיחורש השפה, ודקדוקי
סופריה יהיו לה לדקדוק עניות“³.

בין היתר חידש גם מ ל י ם . אולם חידושי מועטים
הם ביותר לעומת ביאליק, או מנדלי⁴. המלה חשמל —

2. איגרות יל"ג א', עמ' 284. 3. שם ב', עמ' 381.

4. קלוזנר (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ד', עמ' 456—457) מייחס ליל"ג חידושים בני תקופה קדומה הרבה יותר. כך
למשל, כותב קלוזנר: „בפעל התאבן (היה לאבן) קדם נורדון לאחד
העם“. אך זו מצויה כבר בתרגום אבן-תיבון לספר השרשים של אבן
גינאח (מהר" באכר, ברלין תרנ"ו, עמ' 240): „מפני שהוא עץ מתאבן אחר
הוצאתו מן המים“. וכך כותב קלוזנר על מלת עגלון: „אם איני טועה,
היה נורדון הראשון, שקרא לבעלי העגלה — עגלונים“. אך עגלון מצויה
כבר בספרות ימי הביניים. ראה במילון בן יהודה, עמ' 4314. ואף
המלה התעמלות — נמצאת כבר אצל אבן-תיבון. לחידושי יל"ג עי' גם
אברונין, מחקרים בלשון ביאליק ויל"ג, 285—289.

בהוראתה המקובלת בימינו — יל"ג חידשה. כך הוא כותב
לידידו ד"ר ש' רובין :

... וכשתגיע לחשמל התבונן נא מה טיבו של עובר זה. אני,
המשורר, משתמש באחד משירי בחשמל להוראת העלעקטריציסט,
שכן תרגמו השבעים חשמל⁵ — עלעקטראן...⁶ (איגרות ב',
עמ' 42).

ועוד :

„ואמור נא לידידנו סמאלענסקי, שכשתעלה בידו להשיבנו אל
אדמתנו ולהפוך לנו שפה ברורה, אז יברא גיב שפתים ויקרא
להטיילגראף חשמל (כלו' שהוא חש ל מ ל ל מעין דרשתם⁷ :
עתים חשות עתים ממללות) על משקל חש-בו“.

וברור, מדוע לא מרובות הן מלותיו המיוחדות⁸. יל"ג
מתנגד לחידושים, במקום שהמלה הישנה נקלטה היטב. ועל אף
חידושיו משתמש הוא, כאנשי תקופת ההשכלה, בצירופי מלים
להבעת מושג אחד. לכעכים הוא קורא : „לחמניות עגולות
הנקראות בעיגול“ (פרוזה, רעז)⁹ ; לכפפות הוא קורא „בתי יד“
או „נעלי יד“ ; לטלפון — „תא-שמע“ (איגרות ב', עמ' 42) או :

5. ביחזקאל א, ד.

6. איגרות יל"ג ב', עמ' 42.

7. חגיגה ט ע"ב.

8. יל"ג עצמו סבור שחידש את המלה המחאה (במשמ' שק).

ע"י הערתו באיגרות יל"ג ב', עמ' 59. נאולם ראה גם מילון בן-יהודה,
עמ' 1113 ב והערה 3 שם.]

9. מראי המקום לפי הוצאת „דביר“ (שירה, תשי"ג ; פרוזה,

תש"ך).

”קו המדבר”; לרכבת — ”רכב ברזל”, ולשטן — ”מכין-מורה-שעות”.

אין ההרכבה מפריעה לו ליל”ג (לדבר זה התנגד במיוחד אליעזר בן-יהודה, ואצלו בולטת ממש הלהיטות בחיפוש אחרי מלה אחת לעניין אחד. ראה מה שכתבתי ב”לשוננו לעם” קכ”א-קכ”ב, תשכ”א, עמ’ 232—234). שכן יותר משנתכוון ליל”ג לעברית, שתהא נעשית לשון הדיבור — נתכוון לחדשה כלשון ספרותית.

כן נמצא אצלו פעלים בבניינים לא מצויים או בהוראות חדשות. דרך משל:

התחלץ — ”כל אלה התחלצו וימינם מלאו רצח” (מלחמות דוד, עמ’ קיב). במקרא בהוראה זו הנפעל ”החלצו מאתכם אנשים לצבא” (במדבר לא, ג), ”ואנחנו נחלץ חושים” (שם, לב, יז).

חטס — ”כי אם יחטום ולמרחוק יריח” (תארנבת והשלו, עמ’ רטז), במשמעות נשם באף, הריח. ואילו הוראת הפועל במקרא: התאפק מכעס, האריך אף (פעם יחידה ישעיה מח, ט). נכפש — ”איך חוללה יפעתך נכפשה ברפש” (אהבת דוד ומיכל, עמ’ עח). במקרא משורש זה רק ההפעיל (וגם כן פעם יחידה, איכה ג, טז). בלשון חז”ל — בהופעל, בימי-הביניים גם בקל ובהתפעל. הנפעל — הוא חידושו של יל”ג. וכן הובא במילון בן-יהודה¹⁰.

10. מקורותיו של בן-יהודה מגיעים עד ליל”ג (פעמים) — אף עד

מנדלי. ראה דבריו, במבוא הגדול למילוני עמ’ 29, 34.

לשימוש מלות זרות בלשון העברית לא התנגד. להפך, אפילו צידד בזכות השימוש בהן. אינסטיטוט, דאטוס, נומר, עקזמפלאר, פאסט, צייטונג, קאפיע¹¹, קוריאז, ראפארט, רידקציון — הן רק מעט מן המלים הלועזיות, המופיעות תדיר אצלן. אבל שני סייגים עשה לו: קיבל רק מלים הרגילות בלשונות אירופיות הרבה, וקיבל מלים זרות רק למושגים שחסרות להם מלים עבריות¹² (אם משום שמושגים אלה לא היו קיימים לגבי דוברי הלשון בעבר, ואם שהובעו בלעזים). וכך כותב הוא אל אהרן לוריא: "... איעצך שלא תלמד קסתך להשפיק בילדי נכרים ובמלות זרות יותר מדאי. במכתבך אלי נמצאו מלים נכריות, רעפארמות, פרוגרס, פרוגרסיסטען, קארעספנדענטען, אינדעפערנטיזם, רוטיניסטען, זורנאלען, עקסעגענטי ... ועוד ... למד לשונך דבר יהודית, שלא תצטרך למלות לועזיות, כי אם במקום שאי אפשר באופן אחר" (איגרות א', עמ' 93).

אופייני ביותר בלשונו של יל"ג הוא שפע הקלמבורים. כך, למשל, כותב הוא ב"למי אני עמל": "מות בשיר / אפיקורסות במליצה". לפנינו חיקוי מכוון למלכים ב' ד, מ: "ויהי כאכלם מהנוזיד והמה צעקו, ויאמר: מות בסיר ...". כך גם בפתיחת אחד מאיגרותיו: "כבוד הסופר והמשכיל ... תשב באיתן קסתו" (היינו עטו) — חיקוי לכתוב: "ותשב באיתן

11. לוו יש לו מילה עברית משנה (איגרות א', עמ' 212).

12. "שפתנו המדברת ... איננה שפת השירה ואין בה מלים ומבטאים לעניינים נשגבים ונעלים" (איגרות ב', עמ' 258).

קשתו (בראשית מט, כד). ובמקום אחר: "ללמד בני יהודה קסת" (פרוזה, עמ' צ, עפ"י שמואל ב' א, יח)¹³.

את המשפט הידוע מהלכות סוכה "צלתה מרובה מחמתה" (היינו הצל שלה) הופך הוא לצלתא, באל"ף: "צלתא מרובה מחמתה" (פרוזה, עמ' ס), היינו זוהמתא (עפ"י בכורות כא ע"ב). בצלוחית של פלייטון הוא כותב: "מעות צור ישועתי...". (עמ' ר"ד, חיקוי ל"מעון צור ישועתי", והרעיון של "הכסף יענה את הכל"). "דורש דמים אנכי ממנהיגי הקהילה" (איגרות ב', עמ' 258) — לדמים במשמעות "כסף" נתכוון, ולא כבפסוק בתהלים (ט, יג), שעל פיו כתב מלים אלו. ובאחת מהתקפותיו על הרבנים והפרנסים הוא כותב (במתכונת משלי כו, יז: מתעבר על ריב לא-לו): "אבל טוב לי כי עוניתי למען אלמד לערוך על פי שויה מנוחת שלום ושלוה ולמען אלמד לבלי החזיק עוד באזני כלב ולהתעבר על רב לא לי" (איגרות א', 263)¹⁴.

ואין לנו להאריך בקישוט לשון זה אצל יל"ג, הואיל ועסק בו בהרחבה א' אברונין ז"ל, בספרו "מחקרים בלשון ביאליק ויל"ג, תל אביב תשי"ג, עמ' 279—285¹⁵.

13. [שלוש הדוגמאות הנ"ל מושפעות מן ההגייה הליטאית של השי"ן].

14. משחק מלים כזה בין ריב — רב, אתה מוצא כבר במדרש לפסוק: "ולא תענה על רב (חסר) לנטות" (שמות כג, ב).

15. והרבה משתמשים ב"משחק" זה. דניאל פרסקי, כותב ספירת האומר (על משקל: "ספירת העומר". קול המועד, 1957, עמ' 147). ואת

יִלְגַּ מְרֵבָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בַּמִּשְׁחָקִי-מַלִּים וּבַלִּשׁוֹן נֹפֵל
עַל הַלִּשׁוֹן:

זֶה סִפְרָד, לְפָרְדֵּס אוֹתָהּ הַפְכְנוּ
וְהִיא לְסִרְפָד לֵנוּ נִהְפְכָה... (תְּשַׁלִּיךְ, עַמ' מֵח).
וּבְרֹאשׁ שִׁירוֹ "בַּמִּצּוֹלוֹת ים":

"יָמִים רַבִּים יֵשְׁבוּ גוֹלֵי צִיּוֹן שְׂאֲנָנִים
בְּקִצָּה נֹגַב אִירֹפָה בַּחֲצִי אֵי הַשְּׂפָנִים¹⁶;
בְּעָרֵב עָרֵב שְׁבַתָּם וּמִנוּחָתָם נִעְמָה
וּבְנֵי מַחְמֵד כָּל מַחְמֵד לֹא מִנְעוּ מֵהֵמָּה."
וּבַהֲמִשָּׁךְ:

"אִירֹפָה פִּנְתָה עָרְפָה לְנִדְחִים אֱלֹהִים...
עַל סִלְעֵי אֶפְרָיקָה עֲצֻמוֹתַם הִתְפָּרְקוּ
וּבְאַיִזָּה הָיוּ דָמָם, הָיוּ וַיִּנָּקוּ."
הַשְּׁבִיתִי נְהִי

עוֹד רִגַע אֶחָד וְכֹלֵא הֵינּוּ — נְהִי" (עַמ' קי).
הָרֹאשׁוֹן — מִנְשׁוֹרֵשׁ נִהָה וְהוֹרֵאֲתוֹ יִלְלָה (יִרְמִיָּה ט, יז—יט);

הַאֲמָרָה הַיְדוּעָה "אֶהְבָּה (או: שְׁנָאָה) מִקְלַקְלַת הַשּׁוֹרָה (בְּרֹאשִׁית רַבָּה
נָה, יא), מִשְׁנֵה פֶרֶשׁן הַמִּקְרָא אֶרְלִיךְ (מִקְרָא כַּפְשׁוֹטוֹ ב', תִּרְס"ט, עַמ' 57):
"וְאִם בִּימֵי דְבוּרָה שְׁנָאָה הִיתָה מִקְלַקְלַת הַשּׁוֹרָה, לֹא קִלְקְלָה הַשִּׁירָה"
וּשְׁבִיתִי סִבַּת ("הָאֶרֶץ" מִיּוֹם 24.9.62) זֹעֵק: "הַכֹּל סוֹחֲטִים וְסוֹחֲטִתָּם
כְּשֶׁרָה" (עַפ"י "הַכֹּל שׁוֹחֲטִין וְשׁוֹחֲטֶתָן כְּשֶׁרָה", חוֹלִין א, א).
16. לִשׁוֹן נֹפֵל עַל הַיִּסְפָּנִיָּה, שְׁמָה הַלּוּעִזִּי שֶׁל סִפְרָד. בְּדִבְרֵי חוֹל
אֶרֶץ זֶה נִקְרָאת אֶסְפִּמִּיא (נָדָה ל ע"א).

השני — עתיד מן היה — נהיה.

ופעמים שהוא חותם את מכתבו: „הנני מוקירך

מבלי הכירך” (איגרות ב', עמ' 167, 177).

מרובה השפעת המקורות עליו. הוא מרבה להשתמש

בקטעי פסוקים מן המקרא, מדברי חז"ל ומלשונם של פייטנים,

ובאמנות רבה, עד שלפעמים אינך מרגיש, ששאלות הן אצלו.

כמעט אין לך שורה בשירתו, שלא נספג בה ביטוי או ציור

תנ"כי. לדוגמה:

„הדג אני, כי תשית אלי לבך ?

אם תנין, כי תשים עלי משמר ?

המאה כמוני לך יאסף,

ומצא להאכיל חצי בשרך ?”

(הדג הקטן והצייד, עמ' קצג)

שתי השורות הראשונות הן עפ"י איוב ז, יב: „הים אני

אם תנין, כי תשים עלי משמר ?”, בתוספת פסוק יז „... כי

תשית אלי לבך”. השורה השלישית — עפ"י שמואל ב', כד, ג.

סוף השלישית ותחילת הרביעית על פי במדבר יא, כב: „אם

את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם”. וסוף הרביעית —

עפ"י במדבר יב, יב: „... אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל

חצי בשרו”.

ואף כשהוא מביא פסוק או חלקו של פסוק, יש שהוא

מוציא מלה ממשמה:

„וישם ציר אל דלתות אמרתו

את הכתוב: לרב תרבה נחלתו” (העשיר במותו)

עפ"י במדבר כו, נד. יל"ג נתכוון לרב ממש.

יש שהוא מטעים, שהקיצור הוא מן הדברים העיקריים, שעל הסופר לשום אליו לבו. כך לגבי המשל: „הקיצור הוא נשמת אפו של המשל“; וכך לגבי כל כתיבה: „בחר לך לשון קצרה ושפה ברורה“ (איגרות ב', עמ' 242) ¹⁷. על יחסו של יל"ג ללשון העברית נוכל ללמוד מדבריו בשירו „מחלת הזכרון“:

„עור שרדה האחת — השפה העברית;

בחיות השפה ישוב גם עמה לתחיה!

מה אהבתי שיחתה, הגות בה, סלסלה“ (עמ' לט).

וכבר באחד משיריו הראשונים („אהבת ביכורים“ משנת

תרי"ז), הוא אומר:

„עבד לעברית אנכי עד נצח,

לה כל חושי בי לצמיתות מכרתי

אדמתה אעבוד וביזע על מצח“ (עמ' נג—נד).

קנאה גדולה קינא יל"ג לעברית.

ביאליק אומר במסתו על יל"ג (דברים שבעל-פה, ב',

תל-אביב תרצ"ה, עמ' קעא):

17. ושם: „... ולא אחד כי במקומות אחדים בו הוכרחתי

לשנות מן המטבע שטבעת בו ולקצר הלשון, לפי שאתה בהיותך כמעין

המתגבר הורגלת לדבר באריכות יתירה המיגעת את הקורא... לפי

שהדברים שם מרובים וארוכים עמוקים ומסוכמים וכל העם כמתאוננים

אם תשים לפניהם דברים כאלה...“. ולעניין הקיצור כבר כתב ר'

משה אבן-עזרא: „אם הקיצור יספיק — האריכות שגיאה“. ולגבי

המשל: „שלוש מידות במשל: מלים מועטות, כוונה נכונה,

ודמיון יפה“.

„מיום שפסקה שירת ספרד — התחילה תקופת השממון.
שנת המוות לשפה העברית... והנה בא המשורר יל"ג,
בסבלנות גדולה ובאמנות רבה התיך יל"ג את הלשון בכור-
אש עד שעשה אותה ללשון. עד גורדון היה רק חל מפורד,
ובא המשורר יל"ג ולש אותו ועשהו לחומר. אלמלא עשה יל"ג
את החומר, לא היינו יכולים לעשות ממנו דמות וכלים...
תנו כבוד לזכר אותו הלוחם הגדול השליט היחידי בשפה
העברית“.

שמעון תודר

אמרות מ„משלי יהודה“ ליל"ג *

אין חכמה אין עצה נגד הרצח (ב, ז)

ע"ד: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (משלי כא, ל).
ואילו עגנון ב„תמול שלשום“ אומר: אין חכמה... לנגד מלאך
המוות.

אל תתחר עם שתקיף ממך (ב, א)

מעין: אל תתחר במרעים (תהלים לו, א); [ולא יוכל לדין עם שתקיף
ממנו (קהלת ה, י)].

אמותה הפעם ארדה לשאולה, ובידי תחמור אל אפולה (א, יז)
ע"ד: נפלה נא ביד ה'... וביד אדם אל אפולה (ש"ב כה, יד)

* האמרות הן משני הספרים הראשונים של „משלי יהודה“.
הסימנים בצד כל מימרה מורים על הספר ועל מספרו של המשל.